



## КОЛЕКТИВНА ПУБЛІКАЦІЯ В АКАДЕМІЧНОМУ ВИДАННІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ У ПЛОЩИНІ ТВОРЧОСТІ ТА ЕТИКИ

---

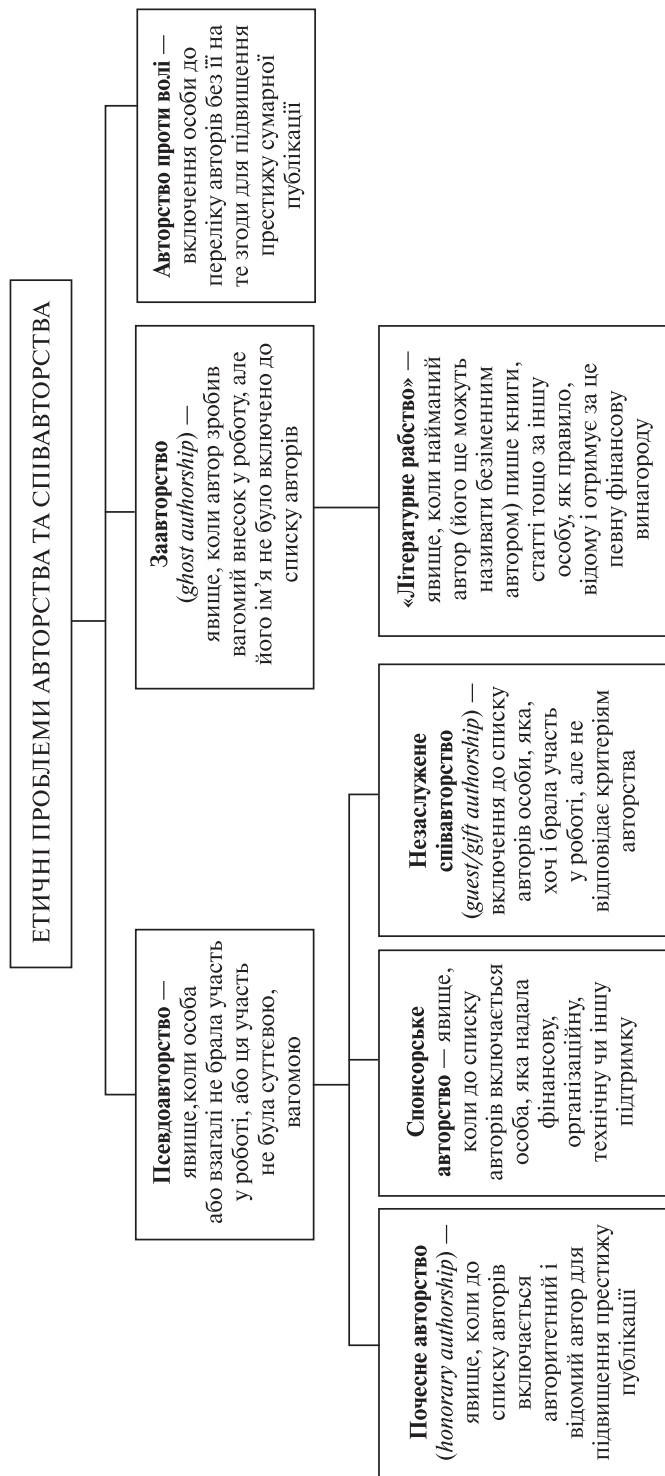
До поширених етичних проблем, що стосуються авторства, таких як плагіат і недобросовісне цитування, належать також специфічні проблеми, що виникають виключно за умови колективного авторства. Насамперед, маємо на увазі незаслужене співавторство, почесне авторство, псевдавторство. Звичайно ж, питання етики авторства далеко не нові, вони були актуальними і в радянські часи [2, 9], залишаються важливим і в наші дні, як в Україні [1, 8], так і за кордоном [7, 10, 11, 13], тож можна вважати, що вони належать до традиційних у науковій сфері. Та традиційно їх часто вважають другорядними, несуттєвими, адже діє потужне "звичаєве право" з радянським шлейфом, коли етичні порушення (особливо почесне авторство) порушеннями не вважали. Сьогодні акценти дещо змістилися – і сумнівними підставами для включення у список авторів все частіше стають фінансова допомога, надання грантових коштів, обладнання, дозволу на використання програмного забезпечення тощо. Природно, для того, щоб відбувалися зміни у сфері наукової етики, має пройти час. І що насправді може принести користь у сучасних умовах, то це поступове, крок за кроком, інформування про етику авторства, що матиме виховне значення передовсім для молодих дослідників. До слова, про це йдеться і у роздумах Н. Воронцова [2], який понад 30 років тому говорив про важливість морального клімату в науці і особливе його значення для молоді. Складність проблеми полягає у тому, що етика авторства для різних людей може мати різний зміст. Д. Дубов називає розуміння соціально-етичних норм колективної наукової творчості "інтуїтивно-суб'єктивним" [4, с. 29]. Частково це відповідає дійсності, і все ж таки існують орієнтири для вирішення етичних питань у контексті авторства і співавторства – це публікаційні принципи *Elsevier* та *Publishing Ethics Resource Kit*, і Норми наукової етики, ухвалені Сенатом спільноти Макса Планка (2000 р.), Етичний кодекс ученого України (2010 р.), а також принципи співавторства, прийняті комітетом з етики Гарвардського університету (1999 р.) та і, зрештою, як цілком доречно вважає О. Сичивиця [8], загально-

людські моральні норми і цінності, такі, як відкритість, демократія, традиції, повага до внеску інших осіб, спадкоємність тощо.

Позитивним процесом у царині наукової етики я вважаю появу цілої низки етичних кодексів українських наукових журналів, а до слова, ще 8—10 років тому їх було значно менше. Так, у Інтернеті можна ознайомитись із кодексами юридичного журналу "Право України", "Українського журналу нефрології та діалізу", "Вісника Київського національного університету технології та дизайну", "Вісника Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського", "Наукового вісника Національного гірничого університету", "Економічного часопису ХХІ". Такі етичні кодекси не тільки реалізують виховну функцію, вони також відіграють іміджеву роль для видань, створюючи образ соціально відповідального видання, та віддзеркалюють зарубіжну практику, адже закордоном кожне солідне видання, як і кожен солідний вищий навчальний заклад, має *власний* етичний кодекс. Треба сказати, що перегляд вищезазначених кодексів засвідчив – норми, зафіксовані у них, близькі за змістом і ґрунтуються на засадах чесності та справедливості, як правило, охоплюють питання роботи редколегії, рецензентів, авторів та співавторів. Утім є і незначні відмінності у формулюваннях і акцентах. Спільною рисою етичних кодексів українських наукових журналів є деяка узагальненість щодо питань колективного авторства. Тож у цій статті хотілося б розглянути, насамперед, можливі порушення етики у колективі авторів, деталізувати критерії співавторства, розглянути особливості оформлення авторського списку.

У відомій праці Г. Сельє "От мечты к открытию: Как стать ученым" [6] вміщено метафоричну типологію наукових працівників, серед яких Г. Сельє виокремлює прототипи, які насправді не мають стосунку до наукової творчості, зокрема, серед цих прототипів є "великий бос", для якого важливий "успіх заради успіху" [6, с. 40] та "першостатейна акула", чіє завдання вставити своє прізвище в якомога більше число публікацій [6, с. 42]. Справді, попри те, що нині до уваги все більше береться частота цитування тої чи іншої праці, що дозволяє оцінити значимість наукового дослідження, традиційний кількісний показник публікаційної активності не втрачає і не втрачатиме свого значення і надалі, тож, мабуть, завжди будуть ті, хто у гонитві за кількістю будуть вдаватись до зловживань. Аналіз вітчизняних [1, 2, 4, 8] та зарубіжних джерел [5, 7, 9, 10, 11, 13] засвідчив, що умовних авторських ролей у порушенні етики співавторства є більше, ніж зазначив Г. Сельє: почесний автор, автор-спонсор, заавтор, "автор-гість". На поданій нижче схемі (рисунок) можна побачити нашу спробу узагальнити різноманітні типи порушень.

Очевидно, найбільше питань викликає пункт "незаслужене співавторство", адже у ньому зазначається, що співавтор таки брав участь у роботі. Тут доцільно детальніше розглянути критерії співавторства, що визначаються характером участі співавторів у роботі або стосунками у колективі. Колективі авторів можуть бути притаманні зв'язки різного характеру: формальні



Класифікація порушень під час визначення авторів публікації

та неформальні, зовнішні та внутрішні, творчі та організаційні тощо. І співавторство може відображати взаємини, що не стосуються творчої участі в роботі над публікацією. Саме тому попри те, що авторство є наслідком творчості, колективну творчість і колективне авторство не варто завжди ототожнювати. Найбільш повно, на наш погляд, питання критеріїв висвітлено у статті А. Шафранського [9], за якою подаємо їх тут.

Перша група критеріїв "*співавтор брав участь у роботі*" (критерії, що характеризують різний ступінь участі співавтора у роботі або підготовці рукопису до публікації):

1) участь у роботі на всіх її стадіях, враховуючи підготовку авторського оригіналу до друку;

2) співавтор давав цінні поради, критичні зауваження, співавтор переробив або суттєво доопрацював авторський оригінал;

3) автор у своїй роботі використав матеріали, які зібрав співавтор;

4) співавтор виконав розрахунки, графіки, схеми під керівництвом автора;

5) автор поклав в основу своєї роботи і розвинув ідеї, які раніше опублікував співавтор (у цьому випадку йдеться про неправильне розуміння прав на співавторство і нерозуміння ролі та значення посилань та цитування);

б) епізодичні консультації співавтора в процесі написання тексту публікації;

7) співавтор надав епізодичні наукові консультації в процесі виконання науково-дослідної роботи;

8) співавтор зробив лише неprincipові зауваження, переглядаючи рукопис.

Усі вісім наведених критеріїв засвідчують певну участь співавтора у роботі. Та, безперечно, міра цієї участі різна. І на наш погляд, лише критерії 1–4 можна вважати справжніми критеріями співавторства, адже вони є інтелектуальними критеріями авторства. У критеріях 1–2 співавторство у публікаціях ґрунтується на рівноправному творчому партнерстві, а в критеріях 3–4 – відображається наявність керівника, основного автора, який проаналізував та узагальнив певний фактичний матеріал співавтора. Критерії 5–8 означають радше не співавторство, а допомогу у підготовці роботи. У цьому випадку доцільною є згадка і оцінка роботи претендента у вступних елементах публікації. В описах критеріїв 6–8 уживання слів "епізодичний", "неprincipовий" підкреслюють те, що участь претендента на співавторство не мала вирішального значення для публікації. Критерій 5, звісно ж, спірний, адже за законодавством з авторського права захищається матеріальне втілення ідеї, а не сама ідея, тож саме лише подання ідеї, фактично, не є достатньою підставою для співавторства (разом з тим, іноді подання ідеї має вирішальне значення для усього дослідження; а також не варто забувати про принципів відмінності в науковій творчості у різних галузях знань). Цей принцип є ключовою відмінністю між правовими режимами захисту об'єктів промислової власності та об'єктів авторського права. Авторським



правом охороняється лише конкретний текст, у якому описано певний спосіб, метод тощо. Якщо зазначений спосіб відповідає ознакам патентоздатності, особа, що його винайшла, може отримати на нього патент. Очевидно, що питання про включення в перелік авторів автора ідеї кожний колектив вирішує по-своєму, але відповідно до законів і норм, прийнятих у сучасному суспільстві, логічніше буде висловити подяку авторові ідеї на початку видання.

Друга група критеріїв "*співавтор не брав участь у роботі*" (співавтор має опосередковане відношення до роботи або не має взагалі):

- 1) співавтор – науковий керівник автора;
- 2) співавтор – керівник відділу, підрозділу тощо, де працює автор;
- 3) від співавтора залежить можливість публікації;
- 4) залучення до кола співавторів – товариська підтримка менш здібного співробітника;
- 5) взаємовигідна домовленість співробітників у процесі спільної роботи про почергове включення одне одного у співавтори своїх робіт.

Якщо йдеться про ситуацію, коли співавтори не брали участі у роботі, розуміємо, що це співавторство ґрунтується на стосунках різного характеру і рівня (1–3 – пряма службова чи наукова залежність автора від співавтора; 4, 5 – товариські послуги).

Окрім вищеназаних критеріїв варто враховувати і те, яку саме роботу виконували співавтори. Члени колективу можуть виконувати роботу різного характеру: це може бути розподіл праці, коли кожен має свої чітко визначені завдання (збір фактів або їх інтерпретація, створення гіпотез, проведення експериментів тощо), це може бути і кооперація, тобто усіма членами колективу здійснюються аналогічні спостереження, дослідження – але на різних об'єктах. Достатньою підставою для включення у список авторів у іноземних дослідженнях вважаються: критична перевірка рукопису; визначення плану, створення концепції проекту; збирання даних; аналіз та інтерпретація результатів. Це підтверджують і Норми наукової етики, ухвалені Сенатом Товариства Макса Планка. Відповідно до цього документа, якщо декілька вчених брали участь у науковому дослідженні і результат цієї роботи втілюється у публікацію, співавторами можуть вважатися лише ті, хто зробив *значний* внесок у розробку плану досліджень чи експериментів, розрахунки, розгляд та інтерпретацію даних і підготовку рукопису, причому вони також мають дати згоду на публікацію. Автори мають спільну відповідальність за зміст публікації; "почесне авторство" не припустимо.

У випадках епізодичної участі у творчій роботі або організаційної чи фінансової допомоги осіб, які її надали, до списку авторів не включають, – їм висловлюють подяку на початку чи наприкінці публікації. Таким чином, включення до переліку авторів людей, які не брали участі в роботі, є неправомірним і суперечить етиці професійних авторів. До співавторів, як правило, не зараховують осіб, що надавали епізодичні консультації, неопубліковані дані, а також технічних виконавців окремих ланок роботи: ін-

женерів, техніків, лаборантів (вони часто роблять специфічний внесок у дослідження з природничих, технічних наук). Не є підставою для співавторства фінансування дослідження чи видання, надання лабораторних площ чи обладнання.

За кожен частину тексту, що має вагомe значення для розкриття теми та формулювання висновків, хоча б один зі співавторів має бути відповідальним. Вивчаючи зарубіжний досвід, О. Сичивиця наводить ще одну вагому проблему співавторських робіт: "дифузію відповідальності" [8, с. 51], коли жоден зі співавторів не бере на себе повну відповідальність за зміст твору загалом. Саме з огляду на цю проблему важливо, щоб кожен зі співавторів був добре ознайомлений з цілим твором, а не лише знав свою частину. Це, звісно ж, більшою мірою стосується публікацій великого обсягу або серії публікацій, хоча з огляду на те, що часто дослідження здійснює кілька співавторів, а текст опрацьовує хтось один – порада цілком слушна. Отже, усі члени авторського колективу повинні бути поінформовані щодо роботи своїх співавторів і мають брати активну участь у перевірці цілого твору, що підвищить рівень особистої відповідальності авторів.

Узурпація наукового авторства чи співавторства, необґрунтоване їх присвоєння, претензії на співавторство з іншою особою без її згоди, співавторство у фальсифікованих публікаціях входять до переліку вчинків, що кваліфікуються як порушення наукової етики (відповідно до Норм наукової етики Товариства Макса Планка). Це означає, що і до невинних, на перший погляд, пропозицій співавторства науковцеві слід ставитися дуже обережно і добре перевіряти такі пропозиції, щоб не брати участі в сумнівних чи слабких публікаціях.

Питання критеріїв співавторства тісно пов'язане з іншими проблемами етичного характеру, які нерідко виникають у колективі. У багатьох публікаціях [7, 10, 11] виняткова увага приділена проблемі порядку подання імен авторів у колективному виданні. Відомо, що цей порядок для багатьох авторів є принциповим питанням, а читачі сприймають автора, чиє ім'я вказується першим, як головну особу в колективі, людину, яка зробила найбільший внесок до загальної роботи. Крім того, провідні видання з наукового цитування, наприклад, *Science Citation Index*, побудовані за принципом обліку цитування саме першого автора. Відповідно до негласних етичних норм перше місце у списку належить істинному лідеру публікації (хоча існує і традиція "останнього автора", коли список авторів замикає справжній керівник і натхненник роботи). Порядок подання імен авторів має значення ще й тому, що за українським стандартом щодо складання бібліографічного опису, коли авторів двоє чи троє, у заголовку подають ім'я лише одного автора, а прізвища інших наводять після навскісної риски. Якщо ж авторів більше, то четвертий, п'ятий і наступні автори часто "ховаються" за скороченням "та ін.". Відповідно до зарубіжної практики, у ситуаціях, коли перелік авторів налічує десятки, а то і сотні осіб, результати досліджень публікуються від імені установи, що, безперечно, справедливо. Якщо говорити



про книжкові видання, то можна рекомендувати вміщувати до колективної праці деталізований список авторів, де б зазначалися прізвища та імена авторів, короткі відомості про них і стислий опис внеску кожного з них у роботу. Такий список робить авторство "прозорим", дає хоча б найменшу захищеність від зловживань, адже якщо особа не зробила жодного внеску в твір, за такої конкретизації їй буде складніше просто "приписатися" до списку авторів. Безперечно, деталізований список авторів є корисним для читача, якому простіше буде визначити спеціалізацію автора, його наукові зацікавлення тощо. З допомогою такого списку можна також виявити за-авторство. Підставою підозрювати це зловживання є відсутність у списку певної суттєвої ланки дослідницької роботи чи підготовки авторського оригіналу. Звісно ж, така рекомендація є не цілком дієвою для наукової статті, хоча в окремих випадках можна розписати внесок співавторів у вступних елементах публікації.

Існують такі варіанти подання імен авторів: алфавітний; "по старшинству" (йдеться про посаду, авторитет); довільний; залежно від обсягу роботи і часу, присвяченого підготовці видання. Практика надавати перевагу науковому статусу, коли першими в списку авторів ставлять прізвища академіків, професорів, заслужених діячів науки у вітчизняній науці, є поширеною, майже традиційною. О. Сичивиця вважає, що в такому разі "ми стаємо ледь не на один щабель з ідеєю почесного авторства й пов'язаної з ним несправедливості" [8, с. 54]. Хоча зрозуміло, що часто звинувачення у почесному авторстві можуть бути безпідставними, і саме відомий і досвідчений учений є лідером публікації. Так звані демократичні підходи до списків авторів – довільне та алфавітне розташування співавторів – лише на перший погляд спрощують ситуацію: вони не відображають жодних зв'язків у авторському колективі, але й не виділяють особливого внеску провідних авторів. Алфавітний і список у довільному порядку є прийнятними для тих колективних творів, де кожен співавтор здійснив однаковий за значенням і обсягом внесок у роботу. В інших випадках найбільш справедливим можемо вважати порядок зазначення імен авторів відповідно до вагомості внеску.

Ще однією суттєвою етичною проблемою саме колективного авторства вважаємо те, що у колективному творі значно легше замаскувати сліди плагіату та компіляції. Характерними ознаками компіляції є непослідовність і хаотичність викладу, певні частини тексту написані слабше за інші, відрізняються за стилістикою, фрагменти роботи мають різне оформлення та форматування тощо. Утім, названі ознаки різною мірою можуть бути притаманні колективному твору, де немає жодних етичних порушень. Редактора має насторожити цілковита відсутність цитат, посилань на першоджерела, відсутність бібліографічного списку взагалі або окремих ключових для проблеми позицій списку літератури, наявність фрагментів тексту із "чужорідними" – нетиповими для автора мовними одиницями та синтаксичними конструкціями. Редактор, який працює із виданнями певного напрямку, по-перше, орієнтується в бібліографії цього напрямку, а по-друге, має про-



фесійну інтуїцію, що ґрунтується на відчутті тексту та авторської індивідуальності, це і може допомогти виявляти вади тексту, зумовлені етичними зловживаннями.

Мусимо визнати, що видавець і редактор прямо не впливають на дотримання етичних норм, а порушення етики авторства часто доволі складно виявити, адже природно, що будь-які зловживання недобросовісні автори намагаються ретельно приховати. І якщо недобросовісне співавторство є взаємовигідним для реальних і псевдоавторів, велика імовірність того, що факт зловживань залишиться у таємниці. Саме тому сьогодні можемо лише *орієнтувати* авторів у питаннях дотримання етики авторства, допомагати їм належним чином оформляти авторські списки, присвяти та подяки. Складно не погодитись з тим, що "дотримання етичних норм є не тільки запорукою взаємної довіри вчених один до одного, а й важливим чинником довіри суспільства до надійності наукових результатів" [4, с. 30]. Отже, завдання видавничих працівників – по можливості вміщувати у виданнях інформацію про співавторів та внесок кожного з них у твір (обсяг і деталізація такої інформації залежатимуть від конкретного авторського колективу та виду видання), що одночасно вшановуватиме авторів, підкреслюватиме їхню роль у колективній творчій роботі та буде корисним як додаткова інформація для читача. Хотілося б лише, щоб і такого роду інформація не ставала об'єктом фальсифікації.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Воробйов К.П.* Формат сучасної журнальної публікації за результатами клінічного дослідження. Частина 5. Авторство [Електронний ресурс] / К.П. Воробйов // Український медичний часопис. – № 2 (70). – 2009. – Режим доступу: <http://www.umj.com.ua/ukr/archive/70/1401.html> (дата звернення: 06.06.2013).
2. *Воронцов Н.Н.* О соавторстве и соавторах [Текст] / Н.Н. Воронцов // Химия и жизнь. – 1980. – № 11. – С. 18–22.
3. *Гудстейн Д.* Обман в науці [Електронний ресурс] / Д. Гудстейн // Морфологія. – 2007. – 1, № 4. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Morphology/2007-01-04/07redoun.pdf> (дата звернення: 03.05.2013)
4. *Дубов Д.* Специфічні особливості управління діяльністю науково-дослідних колективів [Текст] / Д. Дубов // Вісник книжкової палати. – 2003. – № 7. – С. 27–30.
5. *Нормы научной этики: Приняты Сенатом Общества Макса Планка 24 ноября 2000 г.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nsc.ru/HBC/2002/n04-05/f17.html> (дата звернення 25.05.2013).
6. *Селье Г.* От мечты к открытию: Как стать ученым [Текст] / Г. Селье ; пер. с англ. Н.И. Войскунской. – М. : Прогресс, 1987. – 368 с.
7. *Сергеев Н.М.* Этика соавторства и этика цитирования [Електронний ресурс] // Российский химический журнал. – № 6. – 1999. – Режим доступу: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/ECCE/ETHICS/SERG.HTM> (дата звернення 25.05.2013).
8. *Сичивиця О.* Авторство і псевдоавторство в науці. Стаття перша. Критерії авторства і проблеми співавторства [Текст] / О. Сичивиця // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2006. – № 2. – С. 47–55.
9. *Шафранский А.В.* О коллективном авторстве научных публикаций [Текст] / А.В. Шафранский // НТИ. Сер. 1. – 1973. – № 11. – С. 3–7.





10. *Bhandari M., Einhorn T.A., Swiontkowski M.F. et al.* Who did what? (Mis)perceptions about authors' contributions to scientific articles based on order of authorship. [Електронний ресурс] / М. Bhandari, Т.А. Einhorn, М.Ф. Swiontkowski et al. – Режим доступу: <http://jbjs.org/article.aspx?articleid=26046> (дата звернення: 03.05.2013)
11. *Garfield E.* More on the ethics of scientific publication: abuses of authorship attribution and citation amnesia undermine the reward system of science. [Електронний ресурс] / Е. Garfield // Essays of an information scientist. Режим доступу: <http://www.garfield.library.upenn.edu/essays/v5p621y1981-82.pdf> (дата звернення 16.04.2013).
12. *Luey B.* Multiauthor Books and Antologies [Текст] / В. Luey // Handbook for Academic Authors. – [2<sup>nd</sup> ed.] – Cambridge University Press, 1994. – Р. 105–121.
13. *Smith J.* Gift authorship: a poisoned chalice? [Електронний ресурс] / J. Smith // BMJ. – 1994. – vol. 309. – Режим доступу: <http://www.bmj.com/cgi/content/full/309/6967/1456> (дата звернення 25.05.2013).